

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 2, pp. 119–137

DOI 10.15421/26210425

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94: 339.9] (477.63) «195/198»

**Великі зв'язки маленького
міста: Новомосковськ
у зовнішньоекономічних відносинах
України у 1950–1980-х рр.**

О. М. Каковкіна

кандидатка історичних наук, доцентка

ORCID: 0000-0002-6254-1545

ResearcherID: S-6390-2018

landion@ukr.net

*Дніпровський національний університет
імені Олеса Гончара
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49010*

Є. О. Качур

ORCID: 0000-0001-7161-960X

egorkacur94@gmail.com

*Дніпровський національний університет
імені Олеса Гончара
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49010*

Анотація. *Мета статті* – з'ясувати місце Новомосковська у зовнішньоекономічних відносинах України у 1950–1980-х рр.: головних учасників цих відносин на рівні міста, напрями, зміст та особливості. *Методи дослідження:* історико-хронологічний, історико-генетичний, компаративний, описовий. *Основні результати:* у статті розкрито значення одного з малих міст у розвитку міжнародних економічних відносин України у складі СРСР – Новомосковська Дніпропетровської області. Визначено головний чинник, який обумовив місце Новомосковська у зовнішньоекономічних відносинах – діяльність Новомосковського трубного заводу. Участь заводу у цих відносинах передбачала виробництво продукції на експорт, відрядження за кордон фахівців, їх прийом на навчання та для обміну досвідом. СРСР, власне Україна, з її потужним промисловим комплексом, відіграли важливу

роль у відновленні/становленні/розвитку металургійної галузі у країнах «народної демократії» в Європі, Азії, країнах з лояльними до СРСР урядами по всьому світу. Новомосковський завод та його працівники брали участь у спорудженні та експлуатації перших металургійних комплексів у Болгарії, Китаї. З 1963р. підприємство було одним з лідерів в Україні та СРСР з виробництва труб великого діаметра для магістральних газо- і нафтопроводів, що посилювало його присутність у виконанні експортних замовлень. На економічні відносини значний вплив мали політичні та ідеологічні чинники, що показано на прикладі відносин СРСР з ФРН, Францією, Японією. Новомосковський трубний завод слугував базою для проведення міжнародних семінарів ООН з підготовки фахівців з металургії, його працівники брали участь у міжнародних виставках, представляючи продукцію заводу. Перебіг «холодної війни», міжнародні кризи призвели до появи своєрідного феномена радянської доби – включення виробництва у пропагандистські акції, до яких долучалися колективи підприємств. Підкреслено значення виробничих відносин для розвитку «невиробничої» сфери: контакти із іноземцями у місті, під час відряджень слугували «вікном» у світ, засобами «народної дипломатії» формувалися відносини довіри між народами та людьми, які якнайкраще сприяли позитивному міжнародному іміджу СРСР. *Практичне значення:* результати дослідження можуть бути застосовані для формування темарію наукових досліджень з регіональної, української, всесвітньої історії другої половини ХХ ст., у викладанні відповідних дисциплін у вищій школі, використанні для створення/оновлення музейних експозицій Новомосковська. *Наукова новизна:* узагальнено та опрацьовано джерела з теми міжнародних економічних зв'язків Новомосковська, окремі з джерел уперше впроваджено до наукового обігу, осмислено з урахуванням новітніх досліджень з історії «холодної війни». Тип статті: дослідницька.

Ключові слова: Металургія; Іноземні фахівці; Експорт; Політика; Східний блок; Західні країни.

Надійшла до редколегії 11.10.2021

Прорецензована 17.12.2021

Рекомендована до друку 24.12.2021

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 2, pp. 119–137

DOI 10.15421/26210425

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508

**Great connections of a small town:
 Novomoskovs'k in the international
 economic relations of Ukraine in the
 1950s – 1980s.**

O.M. Kakovkina

Ph.D. (History), Associate Professor

ORCID: 0000-0002-6254-1545

ResearcherID: S-6390-2018

landion@ukr.net

*Oles Honchar Dnipro National University
 72 Gagarin avenue, Dnipro, Ukraine, 49010*

Y.O. Kachur

ORCID: 0000-0001-7161-960X

egorkacur94@gmail.com

*Oles Honchar Dnipro National University
 72 Gagarin avenue, Dnipro, Ukraine, 49010*

Abstract. *The purpose of the article* is to define the place of Novomoskovs'k in the international economic relations of Ukraine in the 1950s – 1980s, and main participants of these relations at the city level, directions, content and features. *Research methods:* historical-chronological, historical-genetic, comparative, descriptive. *Main results:* the article reveals the importance of Novomoskovs'k, Dnipropetrovsk region, one of the small cities in the development of international economic relations of Ukraine as a part of the USSR. It is defined that the main factor that determined the place of Novomoskovs'k in the international economic relations is the Novomoskovs'k Pipe Plant' activity. The role of the plant in these relations consisted of the production for export, business trips abroad, their admission to study and exchange experiences. The USSR, Ukraine in particular with its powerful industrial complex, played an important role in the reconstruction / formation / development of the metallurgical industry in the countries of «people's democracy» in Europe, Asia, countries whose governments were loyal to the USSR. The Novomoskovs'k Pipe Plant and its employees contributed to the construction and operation of the first metallurgical complexes in Bul-

garia and China. Since 1963, the enterprise has been one of the leaders in Ukraine and the USSR in the production of large diameter pipes for main gas and oil pipelines, which has strengthened its presence in the execution of export orders. The relations of the plant were not limited to the countries of the socialist camp, but also included countries with market economies. These relations were particularly influenced by political and ideological factors, as shown by the example of the USSR's relations with West Germany, France and Japan. The Novomoskovs'k Pipe Plant served as a base for holding international UN seminars on the training of metallurgical specialists, and its employees participated in international exhibitions, presenting the plant's products. The course of the Cold War and international crises led to the appearance of a peculiar phenomenon of the Soviet era – the inclusion of production in propaganda campaigns, which were joined by groups of enterprises. From the side of the pipe plant, these were rallies in support (of Algeria, Cuba, Vietnam, etc.) and commitments on additional working days, increased production rates, early deadlines for implementation of plans, and the deduction of products in favor of support facilities. The importance of industrial relations for the development of the «non-productive» sphere is emphasized: contacts with foreigners in the city during business trips served as a «window» to the world, contributed to the expansion of worldview. In addition, with the help of «people's diplomacy» there were formed trustworthy relationships between nations and people, which promoted the positive international image of the USSR in the best way possible. *Practical significance:* the results of the research can be used to form the theme of scientific research on regional, Ukrainian, world history of the second half of the 20th century implied into the practice of teaching relevant disciplines in higher education institutes, used to create / update museum exhibitions in Novomoskovs'k. *Scientific novelty:* a significant part of published and unpublished sources on the topic of international economic relations of Novomoskovs'k is generalized and processed for the first time, some of the sources are introduced into scientific circulation firstly and are interpreted considering the latest research on the history of the Cold War. *Type of article:* research.

Keywords: Metallurgy; Foreign specialists; Export; Politics; Eastern bloc; Western countries.

Received 11.10.2021

Reviewed 17.12.2021

Accepted 24.12.2021

© Kakovkina O.M., Kachur Y.O., 2021

The article was prepared in accordance with the objectives of the initiative research topic of the World History Department 0119U100405 «Problems of historical and anthropological studies of World History».

Постановка проблеми. Тема цього дослідження виникла як результат опрацювання значного масиву джерел з історії економічних відносин УРСР з фондів Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДО). Декілька міст Дніпропетровщини, де розташований Новомосковськ, тільки за кількісними показниками посідали значне місце у міжнародних економічних зв'язках України та СРСР «доби соціалізму»: крім обласного центра, це стосується Кривого Рогу, Дніпродзержинська (Кам'янське), Павлограда, Нікополя, Марганця, Орджонікідзе (Покров) та власне Новомосковська. Крім того, матеріали архіву, насамперед фонди Міністерства чорної металургії України та раднаргоспів, дозволяють уявити ступінь інтегрованості інших українських міст та підприємств до розлогої мережі економічних зв'язків країн Ради Економічної Взаємодопомоги (далі – РЕВ), простежити зв'язки з країнами практично з усіх континентів.

Нашу увагу привернули «малі» міста, які певним чином склали конкуренцію потужним промисловим центрам за кількістю запитів в економічних відносинах із зарубіжжям. Таким є Новомосковськ, розташований за 25 км від Дніпра, адміністративний центр району, який сьогодні охоплює п'ять територіальних громад. Обрання саме його предметом дослідження пояснюється, крім іншого, особистим зацікавленням одного з авторів статті у дослідженні історії свого міста. Спільний пошук дозволив виявити значні лакуни у вивченні та представленні зарубіжних зв'язків радянського Новомосковська на рівні публікацій, експозиції міського музею. Щодо Дніпропетровщини, то увага науковців прикута насамперед до теми Дніпропетровська як «закритого» міста (зазначимо дослідження Тетяни Портнової, яка узагальнила певну історіографію з теми (Портнова, Т., 2017), у тіні якого залишаються інші міста й містечка регіону.

Історіографія. Найчисленніша група праць, присвячених зовнішньоекономічним відносинам УРСР 1950–1980-х рр. із «братніми» державами, насамперед у загальносоюзному контексті, належить радянській історіографії. Зважаючи на актуальні на той час методологічні засади, дослідники прагнули показати масштаб відносин, що «поглинали» регіональні, локальні теми. Останні знайшли втілення у виданнях науково-популярного характеру, присвячених побратимським відносинам, де представлена економічна складова (наприклад, Корнієнко, О. С. та Палкін, М. А., 1971). Найбільш вдалим прикладом представлення українського сегмента міжнародних економічних відносин СРСР можна назвати праці П. Соханя і В.М. Даниленка

(Сохань, П. С., 1969; Сохань, П. С. та Даниленко, В. М., 1988).

Стосовно Новомосковська, то окремі факти міжнародних відносин за участі міста на Самарі у 1950–1970-х рр. згадуються у нарисах в «Історії міст і сіл Української РСР» (Новомосковськ. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область, 1969, с. 480–500; Новомосковск. История городов и сёл Украинской ССР. Днепропетровская область, 1977, с. 469–485). З новітніх праць варто уваги два видання історії Новомосковська відомого краєзнавця А. Джусова (Джусов, А. Б., 2003; Джусов, А. Б., 2011), у яких, однак, міжнародні активності міста залишилися поза увагою дослідника. Помітним явищем у вивченні радянського минулого міста можна вважати декілька видань, присвячених історії НТЗ та його спадкоємцю, – ВАТ «ІНТЕРПАЙП» (ІНТЕРПАЙП Новомосковский трубный завод – 75 лет..., 2010; Черненко, С. В. (авт. творч. проекта), 2012; Черненко, С. В. [рук. раб. группы], 2013; Черненко, С. В. [сост.], 2017). Із цієї науково-популярної серії найбільш дотичним до теми є видання «ІНТЕРПАЙП Новомосковский трубный завод – 75 років...», яке є своєрідним документальним літописом підприємства: у хронологічній послідовності у ньому вміщено витримки (хоча й без посилань) із заводської газети за усі роки, окремі спогади працівників, фотографії, зокрема й про зарубіжні зв'язки підприємства. Роль НТЗ в економічних відносинах з Болгарією, окремі факти іноземних візитів до міста висвітлено у статтях О. Каковкіної (Каковкіна, О. М., 2012, 2013, 2019). Використані у цих статтях документи з ДАДО дозволили значно розширити уявлення про місце України, окремих регіонів і міст у міжнародній співпраці СРСР. У цілому у сучасних дослідженнях феномена «радянського» питання міжнародних відносин, зарубіжних зв'язків на локальному рівні залишаються маловивченими

Мета дослідження – з'ясувати місце Новомосковська у зовнішньоекономічних відносинах України у 1950–1980-х рр., розкрити основні напрями зарубіжних зв'язків міста, їх зміст та особливості у контексті міжнародної політики СРСР.

Джерела. В основі дослідження – джерела з фондів Міністерства чорної металургії України (далі – МЧМ України) та Ради народного господарства Дніпропетровського та Придніпровського економічних районів, фонду Новомосковського трубного заводу у ДАДО, матеріали періодичних видань Новомосковська – газет «Новомосковська правда», газети НТЗ «Советский металлург». Інформаційний ресурс доповнили вказані видання з історії Новомосковська і трубного заводу, ре-

зультати новітніх досліджень з історії міжнародних економічних відносин СРСР часів «холодної війни».

Виклад основного матеріалу. Розгортання міжнародних економічних зв'язків СРСР у 1950-х рр. ставало масштабним і системним, з переважанням промислової складової. Це й обумовило у них місце України з її потужним промисловим ресурсом, відродженим у максимально стислий термін після Другої світової війни. Найперше завдання, яке вирішувалося московським керівництвом, полягало у включенні нових комуністичних урядів до щільного кола друзів економічними засобами (Каковкіна, О., 2012, с. 46). У першій половині 1950-х рр. було підписано більшість договорів про дружбу і співпрацю із європейськими союзниками і членами РЕВ, із окремими азійськими державами. До переліку країн, відносини з якими передбачали практично безоплатну допомогу, було включено Албанію, Болгарію, Польщу, Східну Німеччину, Чехословаччину, Румунію, Угорщину, Югославію, Фінляндію, Китай і Корейську Народно-демократичну Республіку. Окремі умови співпраці прописувались для Монголії, В'єтнаму, Фінляндії, щодо оформлення та надання науково-технічної документації – для Югославії (Переписка по общим вопросам приёма и командирования специалистов за границу. 1957 г. Спр. 2159, арк. 91). У подальшому ці умови зазнають змін відповідно до нагальних економічних та політичних завдань і подій, а разом з ними – зміст та учасники відносин.

Головним підприємством, яке забезпечило практично світову славу Новомосковську у «добу соціалізму», став НТЗ – найбільше підприємство міста з часу його запуску у 1935 р. Воно поступалося за показниками активності багатьом містам регіону, де були свої «фаворити». Наприклад, Кривий Ріг, металургійний мегаполіс, де поряд з «Криворіжсталлю» протягом досліджуваного періоду була розбудована система гірничо-збагачувальних підприємств світового масштабу. Дніпропетровськ не втратив свою першість у зовнішньоекономічному сенсі після закриття у 1959 році, – він залишався «мозковим центром» української металургії у роки перебування тут профільного міністерства та у період існування найбільших економічних районів, його заводи продовжували виробляти продукцію на експорт, а фахівці виїздили за кордон.

Наскільки доречно вести мову про НТЗ як репрезентанта усього міста в економічних відносинах? За переписом 1959 р. у Новомосковську мешкало 44 243 особи (Джусов, А. Б., 2003, с. 224). На 1968 р. населення міста налічувало 59 300 осіб (Новомосковськ. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область, 1969, с. 480), на 1977 р. –

69,9 тис. осіб (Новомосковск. История городов и сёл Украинской ССР. Днепропетровская область, 1977, с. 469). Загальна чисельність працівників НТЗ на 1 серпня 1965 р. складала 8087 осіб, з яких 3285 – віком до 30-ти років (Переписка с Приднепровским совнархозом и Днепропетровским институтом технического обучения рабочих по подготовке кадров за 1965 год. Спр. 737, арк. 39). Тобто працівники НТЗ склали майже 14% від загальної кількості населення, а роль підприємства у розбудові міста, його житлової, транспортної, соціально-побутової інфраструктури у досліджуваній період можна вважати визначальною, що доводять вказані видання з історії Новомосковська та заводу. Чи був НТЗ містоутворюючим підприємством у сучасному розумінні цього терміна (коли кількість працюючих на підприємстві осіб разом із членами сімей складають не менше половини населення) наразі стверджувати не можемо.

Створення жерстекатального заводу (перша назва НТЗ) було зумовлено постановою ЦК ВКП (б) від 1931 р. про розвиток консервної промисловості та необхідністю виробництва білої жерсті* (ІНТЕРПАЙП Новомосковский трубный завод – 75 лет..., 2010, с. 4). Будівництво заводу розпочалося у 1932 р., а в 1935 р. почався випуск продукції. У подальшому завод розширювався. У роки війни перебував в евакуації на Уралі, після повернення відновився у рекордні терміни. Протягом 1950–1970-х рр. НТЗ став багатогалузевим металургійним підприємством, а його основною продукцією стала тонколистова і динамна сталь, оцинкована покрівля, емальований посуд та інші вироби. НТЗ був в СРСР одним з провідних у виробництві білої жерсті та емальованого посуду. У 1960-х рр. було розпочато виробництво труб великого діаметра.

Упродовж 1950-х рр., коли розбудовувалася система РЕВ, московське керівництво активно використовувало економіку для просування своїх політичних інтересів. Зважаючи на те, що головна роль у цьому процесі належала важкій промисловості, це й обумовило включення до нього новомосковських металургів. Основними формами економічних зв'язків НТЗ на міжнародному рівні був експорт продукції, відрядження працівників заводу з метою зведення об'єктів за кордоном, обміну досвідом, технічних консультацій, прийом на навчання фахівців з різних країн. У 1950-х рр. продукція заводу йшла насамперед до країн Східного

* Біла жерсть (бляха) – сталь, вкрита з обох боків шаром олова, використовується для виготовлення ємностей для консервування та зберігання. Інша назва – лужена жерсть, від лужіння – способу виготовлення білої жерсті, технологія лужіння має кілька етапів, кожен з яких є складним процесом. Дотепер виробництво білої жерсті зберігає значні позиції у світовій металургії.

блоку, а також Індії, Китаю, КНДР. У 1960-х рр. географія відносин значно розширилась за рахунок азійських та африканських країн: додалися Камбоджа, Непал, В'єтнам, Ємен, Сирія, Єгипет, Ліван, Лівія, Туреччина та інші. У 1975 р. продукція заводу надходила до 17 держав, зокрема Польщу, НДР, Болгарію, Монголію, КНДР, Туреччину, Кубу, Судан, Марокко, ОАР, Гвінею тощо (Интерпайп Новомосковский трубный завод – 75 лет..., 2010, с. 67).

У другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр. одним із головних споживачів продукції НТЗ та відряджуваних заводу була Болгарія, зважаючи, що завод був головним постачальником будівельників і консультантів від України для впровадження у дію деяких технологій на металургійному заводі у м. Пернік, інших об'єктів важкої промисловості (Каковкіна, О. М., 2013, с. 336). Значне місце НТЗ у спорудженні найбільшого металургійного комбінату Болгарії обумовило, у свою чергу, й найбільш численні групи болгар на заводі для їх навчання, зважаючи, що у Болгарії споруджувалися цехи та встановлювалося обладнання, що й на НТЗ. Так, у листі відділу зовнішніх зносин раднаргоспу йдеться про прийом на НТЗ 60 болгар для навчання «на тонколистовому стані 1100, аналогічному тому, що пускається в Болгарії» (Спр. 216, арк. 6). На першу декаду лютого 1959 р. одночасно на заводі перебували 46 осіб, список яких, разом із призначеними керівниками навчання, маємо у справі (Матеріали по проходженню виробнично-технічного навчання і практики спеціалістів Болгарської Народної Республіки за 1959 год. Спр. 312, арк. 2–3). Цього ж 1959 р., на НТЗ перебувала найбільша група болгар – 82 особи (із загальної кількості 362 іноземців, які відвідали підприємства раднаргоспу), як і на металургійному заводі ім. Комінтерна (Дніпропетровськ) (Переписка по общим вопросам командирования и приёма специалистов из стран народной демократии и капиталистических стран. Спр. 2200, арк. 40–45).

Замовлення-наряд на навчання іноземних фахівців від всесоюзного об'єднання «Тяжпрокекспорт» розкриває деталі з прийому на НТЗ 17 лютого 1959 р. найчисленнішої групи болгарських громадян. Директор заводу мав їх прийняти та підготувати програму навчання з урахуванням даних про рівень їх теоретичної та практичної підготовки, знання російської мови, відомості про що направлялись на кожного фахівця окремо. Ця програма разом із кошторисом витрат затверджувалася у всесоюзному об'єднанні, при цьому кошторис мав включати витрати на оплату роботи керівників навчання, а рахунки для сплати мали бути детально розшифровані (Матеріали по прохо-

жденню виробнично-технічного навчання і практики спеціалістів Болгарської Народної Республіки ** за 1959 год. Спр. 312, арк. 6–8, 19).

Терміни навчання тривали від двох – трьох місяців до пів року, і програми передбачали підготовку фахівців з усіх спеціальностей, які мали б застосування на виробництві у Болгарії. Кількість часу, яка виділялася на підготовку, наприклад, фахівців для роботи з різними типами прокатних станів, включала 49 годин теоретичного навчання та 143 дні практичного навчання, інші спеціальності вимагали менших обсягів часу (Программы теоретического и производственного обучения специалистов Болгарской Народной Республики за 1959 год. Спр. 310, арк. 2). По завершенні навчання працівник мав скласти іспит комісії, яка підписувала акт про завершення підготовки та її успішність (Матеріали по проходженню виробнично-технічного навчання і практики спеціалістів Болгарської Народної Республіки за 1959 год. Спр. 312, арк. 86–87). У справах НТЗ є інформація про нараховану платню за керівництво навчанням болгар, складання програм, читання лекцій. Як правило, керівник отримував 10% від свого місячного окладу. Наприклад, механік лудильно-оцинкувального цеху І. Ракович мав отримати за керівництво виробничим навчанням болгарського фахівця протягом березня 10% від свого окладу 1600 рублів, тобто 160 рублів (Матеріали по проходженню виробнично-технічного навчання і практики спеціалістів Болгарської Народної Республіки за 1959 год. Спр. 312, арк. 27).

Крім навчально-виробничих, не менш важливими були побутові питання, адже необхідно було облаштувати житло, харчування. Ці зобов'язання брав на себе НТЗ, отримуючи відповідні вказівки від керівництва раднаргоспу. Так, у січні 1959 р. завод мав прийняти 60 болгар, для чого необхідно було завершити будівництво та обладнання під гуртожиток 8-квартирного будинку, «забезпечити його жорстким і м'яким інвентарем», обладнати робочі місця у листопрокатному цеху, влаштувати приміщення під роздягальню, забезпечити позмінне триразове харчування у цеху та в районі гуртожитку (Переписка с Государственными научно-техническими комитетами СМ СССР и СМ УССР, промышленными предприятиями о научно-техническом сотрудничестве с зарубежными странами, приёме и командировании специалистов,

** У використаних документах місцевого рівня іноді зустрічається саме така назва держави, замість офіційної – Народна Республіка Болгарія, НРБ. Неточність, крім неувважності, непрофесійності, можна пояснити «накладанням» назв інших країн – Китайська Народна Республіка, Угорська Народна Республіка, Румунська Народна Республіка тощо.

1959. Спр. 216, арк. 6–7). Організація дозвілля, наприклад «вечорів дружби» як популярної форми налагодження відносин і спілкування, також була частиною діяльності заводу (ИНТЕРПАЙП Новомосковский трубный завод – 75 лет..., 2010, с. 59). Спільними зусиллями з керівництвом раднаргоспу підприємство надавало допомогу у придбанні в СРСР та перевезенні дефіцитних у Болгарії (як, до речі, і в СРСР) товарів – мотоциклів, холодильників, пральних машин, які вони везли додому після завершення навчання (Каковкіна, О. М., 2012, с. 49).

Відрядження до Болгарії фахівців НТЗ під час будівництва певного об'єкта також були доволі тривалими – від кількох тижнів до півтора року, іноді болгарська сторона прохала продовжити час перебування новомосковців (Каковкіна, О. М., 2012, с. 50). Довгі відрядження та щільне спілкування сприяли формуванню дружніх особистих відносин. Заводські робкори у 1962 р. писали про зв'язки прокатників НТЗ з металургійним комбінатом у Перніку, фахівців якого вчив один з новомосковців, – бригадир Г. Кияниця, а потім допомагав пускати потужності підприємства у Болгарії (Іванов, М., 1962, с. 2; Жарова, В., 1962, с. 3). Його прізвище разом із іншими дев'ятьма працівниками НТЗ зустрічаємо у листуванні заводу з керівництвом раднаргоспу у квітні 1959 р., де йдеться про відрядження фахівців заводу до Болгарії (Каковкіна, О. М., 2013, с. 335).

До відомих постатей в історії зв'язків НТЗ з Болгарією належав Веніамін Григорович Черняк – ветеран заводу, який брав участь у його проектуванні, розбудові, перебував на керівних посадах, до червня 1941 р. майже місяць перебував у відрядженні у Швеції для ознайомлення із трубним виробництвом, мав практику у Наркоматі зовнішньої торгівлі СРСР, пережив роки евакуації, працюючи в тилу, брав участь у відродженні підприємства у повоєнні роки. На час співпраці з Болгарією був заступником головного інженера НТЗ. З 1959 р. він два роки перебував у Болгарії, де керував спорудженням листопрокатного цеху (Черненко, С. В. [сост.], 2017, с. 37–38; Переписка по вопросам приёма и командирования специалистов за границу. Спр. 2314, арк. 36). Ймовірно, значний досвід обумовив його роль у відносинах з болгарами, які направляли до СРСР запит на його повторне відрядження. До справи раднаргоспу потрапив анонімний лист (єдиний випадок такого документа в опрацьованих матеріалах МЧМ та раднаргоспів), «героєм» якого став Черняк. Мова йшла про категоричну незгоду працівників заводу ім. Комінтерна щодо вибору кандидатури Черняка для чергового відрядження до Болгарії у 1962 р. Нарікання сто-

сувалися як віку представника НТЗ («людина за пенсійного віку»), а народився він у 1905 р. – О. К.), його непрофесійності (не мав досвіду практичної роботи, виходячи із становища тільки за допомогою інших робітників), НТЗ вже три роки припинив лужіння жерсті, якої мали навчати болгар. Після тривалих перемовин рішення було прийнято на користь Черняка, зважаючи на прохання болгарської сторони направити саме його, позитивні характеристики від керівництва раднаргоспу та болгарські урядові нагороди фахівця НТЗ (Каковкіна О., 2013, с. 337). Зокрема, його діяльність була відзначена «Народним орденом праці» та «Почесним знаком відмінника промисловості» (Черненко, С. В. [сост.], 2017, с. 190). Згадування про відрядження до Болгарії інших працівників НТЗ містяться у їх біографічних нарисах (Черненко, С. В. [сост.], 2017, с. 138), статтях «Советского металлурга» (Нікуляк, О., 1966, с. 2).

НТЗ залишався базою для виробничої практики та консультацій для працівників з НРБ у 1970-х рр., хоча численні групи у документах вже не фігурують (Переписка МЧМ СССР с предприятиями чёрной металлургии Украины о приёме специалистов из Болгарии с целью заимствования передового опыта производства. Спр. 4944, арк. 111). Участь заводу у радянсько-болгарській співпраці актуалізувалася у зв'язку із повідомленнями про міждержавні зустрічі на вищому рівні. Так, напередодні візиту М. Хрущова до Болгарії у 1962 р., висвітленого у передруківках з центральної преси (Палка зустріч у Варні, 1962), публікувалися матеріали про життя «братньої» країни, а також радянсько-болгарські зв'язки за участю НТЗ (Іванов, М., 1962).

Новомосковський завод був одним із десятків українських підприємств, які відіграли значну роль у відносинах з Китаєм. Сучасний український китаєзнавець В. Урусов у своєму дослідженні, яке стало першою спробою осмислення українсько-китайських відносин 1949–1959 рр. з урахуванням нових джерел та оцінок, наводить численні дані стосовно місця України у них. Зокрема, у 1951–1962 рр. в УРСР було прийнято на виробничотенічне навчання понад 8 тис. китайських громадян, за 1950-ті рр. передано Китаю 24 тис. комплектів науково-технічної документації, зокрема для 1400 великих підприємств (Урусов, В. Б., 2005, с. 9–10), у зведенні яких брали участь українські фахівці. У довідці про науково-технічну співпрацю Дніпропетровського раднаргоспу з Китаєм за 8 місяців 1959 р. вказано, що основною її частиною було експортування продукції важкої промисловості, яку виробляли усі провідні металургійні заводи економічного району, на підприємствах рад-

наргоспу проходили виробничу практику та здобували досвід 34 китайські представники, за 8 місяців 1959 р. – 12, було відряджено до Китаю 21 фахівця (Переписка с Госкомитетом СМ СССР по внешнеэкономическим связям по осуществлению научно-технического сотрудничества с Китайской Народной Республикой. 1959. Спр. 2211, арк. 138–139).

Піком китайської присутності на Дніпропетровщині стали 1958–1959 рр., коли китайських громадян для виробничого навчання приймали на заводах – металургійному ім. Петровського, трубопрокатному ім. К. Лібкнехта (Дніпропетровськ), Дніпродзержинському металургійному ім. Дзержинського, «Криворіжбуді», Південному гірничо-збагачувальному комбінаті (Кривий Ріг), «Криворіжстали», Криворізькому коксохімічному заводі, зокрема й НТЗ (Переписка в части научно-технического сотрудничества, приёма и отправки специалистов в Китай, 1958–1959. Спр. 2147, арк. 14). Так, 1958 роком датовано телеграму керівництва раднаргоспу з проханням прийняти на заводі китайського практиканта – головного прокатника Аньшанського меткомбінату, для ознайомлення з роботою жерстекатального цеху на два тижні, лист-відмову надати фахівця для відрядження в Китай через значні обсяги проектних робіт на трубопрокатних заводах раднаргоспу (Переписка в части научно-технического сотрудничества, приёма и отправки специалистов в Китай. Спр 2147, арк. 35, 73).

Справи про перебування болгарських і китайських громадян на НТЗ у фонді ДАДО обмежені як роками – 1958–1959 рр., так і змістовно. Стосовно представників Китаю, вони містять програми теоретичного та практичного навчання різних за фахом працівників металургійної галузі – від робітників до начальників цехів, програми з вивчення російської мови – від абетки до засвоєння спеціальної термінології із журналом та результатами навчання трьох представників КНР (Утверждённые программы по изучению русского языка и прохождению производственно-технического обучения специалистами Китайской Народной Республики. 1959. Спр. 160).

Працівники НТЗ були серед нагороджених представників декількох підприємств області – Нікопольського південнотрубного заводу, тресту «Нікополь-Марганець», які працювали в Китаї. Про нагородження медалями «Китайско-Советская Дружба» 4-х робітників НТЗ «на знак подяки за надану допомогу у справі соціалістичного будівництва» – В.І. Вдовченка, В.З. Горбенка, Я.Д. Грузина, І.Г. Ігнатенка, йдеться у відповідному листі Державного комітету Ради Міністрів

СРСР до раднаргоспу (Переписка с Госкомитетом СМ СССР по внешнеэкономическим связям по осуществлению научно-технического сотрудничества с Китайской Народной Республикой. 1959. Спр. 2211, арк. 134).

Цікавим фактом з історії відносин НТЗ з Китаєм, який свідчить про зворотний зв'язок з китайськими колегами, є листування технічного відділу заводу з відділом зовнішніх зносин раднаргоспу та профільним Управлінням щодо винаходу китайських металургів. Мова йшла про опублікований у журналі «Китай» за 1957 р. опис сконструйованого китайськими робітниками Аньшанського металургійного заводу механізму для прокатки тонкого листа, та можливістю отримання креслення для його виготовлення і впровадження на заводі. Зрештою, після обґрунтування мети і економічного ефекту від впровадження, було отримано дозвіл на оформлення запиту в Китай (Переписка по общим вопросам приёма и командирования специалистов за границу. Спр. 2159, арк. 22, 27–28).

Вказані приклади у цілому успішної співпраці виглядають інакше, якщо нагадати про те, яким чином Китай вирішував питання розбудови економіки, зокрема промисловості. У роки «Великого стрибка» (1958–1960) поряд з будівництвом спеціалізованих заводів з кваліфікованими фахівцями за підтримки СРСР, розвивалася кустарна металургія, про яку схвально писали на сторінках радянських часописів. Наприклад, у гонитві за обсягами виплавленої сталі тільки у 1958 р. зусиллями 60 млн осіб було збудовано декілька сотень тисяч чавуноплавильних та сталеплавильних печей, а обсяги продукції зросли із 6 млн тонн до 16 млн (Меликсетов, А. В., 1958, с. 8). Під гаслом наздогнати та перегнати США та інші країни Заходу Китай марнував сили своїх громадян, виробляючи на ентузіазмі величезні обсяги низькоякісної продукції, непридатної для повноцінного використання. Та це була тільки частина невиправданого плану з індустріалізації за будь-яку ціну: наслідком соціально-економічних експериментів поряд із засухами та неврожаєм став масштабний голод та смерть десятків мільйонів людей. У липні – серпні 1959 р., коли тривала співпраця з СРСР, керівництво Китаю на чолі з Мао Цзедунем пом'якшило вимоги і темпи, та офіційне завершення політики «Великого стрибка» і подолання наслідків тривало ще кілька років («Большой скачок» отбросил китайскую экономику назад...», 2009). Про ці події не мали уявлення більшість китайців, яким заборонялося мігрувати, тим більш це не було відомо іноземцям, представникам СРСР, які мешкали у містах і були ізольовані від життя селянської провінції.

З кінця 1950-х рр. відбувається погіршення радянсько-китайських відносин, згортаються численні економічні пректи. У 1960 р. було відкликано радянських фахівців з КНР на вимогу СРСР, а остаточно економічні відносини припинилися у середині 1960-х рр. Причинами цього стали як невиважена політика та особиста позиція М. Хрущова, так і авантюрні проекти Мао, наслідки яких дотепер у Китаї не осмислені (Новаковський Р. А., Чуднов, І. А., 2009, с. 181–183).

Отже, найчисленніші іноземні групи для виробничого навчання прибували наприкінці 1950-х рр. насамперед з Болгарії, групи з кількох осіб – з Китаю, у подальшому з різних виробничих питань прибували невеликі делегації або поодинокі представники зарубіжних підприємств. Наприклад, у 1968 р. завод приймав чотирьох фахівців з НДР для ознайомлення з НТЗ, які приїздили до Новомосковська через Запоріжжя, зважаючи на заборону проїзду через закритий для іноземців Дніпропетровськ (Переписка по вопросам обучения и приёма на предприятиях МЧМ иностранных специалистов. Спр. 1177, арк. 99).

«Доба відлиги» значно розширила можливості України та її економіки у міжнародних відносинах з «капіталістичними» країнами. Це відчули й новомосковці. У листопаді 1958 р. в області перебувала англійська делегація з семи фахівців з цинкових покриттів, головною метою для якої був саме Новомосковський завод – одне з провідних підприємств СРСР у цьому виробництві (Каковкіна О., 2019, с. 213).

Свідченням позитивних зрушень у відносинах ФРН та СРСР стало встановлення дипломатичних відносин у 1955 р. та економічна співпраця, вигідна для обох країн. У межах підписаних між СРСР та ФРН угод, тільки протягом 1960 р. представники підприємств МЧМ України чотири рази виїздили до ФРН з метою ознайомлення із технологіями західних колег (Переписка по вопросам научно-технического сотрудничества в части приёма и командирования специалистов в капстраны. Спр. 2264, арк. 3, 13, 37, 54).

Однією з резонансних подій, яка вплинула на відносини СРСР з ФРН та життя НТЗ, стала заборона продажу до СРСР труб великого діаметра та обладнання для них, ініційована першим західнонімецьким канцлером Конрадом Аденауером у 1962–1963 р. попри підписані угоди. К. Аденауер (1949–1963) вважається фундатором зовнішньополітичної доктрини, яка надовго визначила пріоритети ФРН на міжнародній арені, зокрема стосовно СРСР. Східна політика Аденауера, як переконаного антикомуніста, характеризувалася у радянській історіографії як «рваншистська», «мілітаристська», «ре-

акційна» тощо (Марков, К. А., 1988). Разом з тим сучасні дослідники наголошують на неоднозначності цієї політики, значному тиску з боку США на західнонімецьке керівництво. Наслідком політичного рішення керівництва ФРН, що стало реакцією на зведення Берлінської стіни, прийнятого під тиском США та всупереч позиції західнонімецьких бізнесових груп, зацікавлених в економічній співпраці з СРСР, стали не тільки значні фінансові втрати німецьких фірм, а й необхідність виходу із становища для СРСР (Никитин Д. І., 2016, с. 1). Технологія виробництва магістральних труб, необхідних для будівництва газопроводів та нафтопроводів, була в СРСР на етапі освоєння, і впровадження санкцій прискорило появу власного виробництва труб великого діаметра. Рішення про будівництво на НТЗ цеху з виробництва магістральних труб було прийнято ще у 1960 р. (Черненко, С. В. (авт. творч. проекта), 2012, с. 29), а першу таку трубу було випущено 30 вересня 1961 р., «прикрашену» написом «Вылетишь в трубу, Аденауэр!» (с. 29; Интерпайп Новомосковский трубный завод – 75 лет..., 2010, с. 37). На повну потужність цех запрацював у 1963 р.

Навесні 1962 р. на НТЗ побували чотири західнонімецькі журналісти, про що з іронією написано у місцевій газеті: «... Вони довго й недовіжливо вивчали труби на складі готової продукції. Один з «гостей» навіть пошкрябав нігтем поверхню труби: чи не фанерна вона? Тут один з парубків, який працював вирубником, ударив по ній молотком. Пролунав оглушливий дзвін, і хлопець весело промовив: «А все-таки вона залізна!» (Интерпайп Новомосковский трубный завод – 75 лет..., 2010, с. 37).

Крім Новомосковська, виробництво труб для магістральних нафто- і газопроводів було налагоджено на Харцизькому трубному заводі на Донеччині. Аналогічна кампанія під гаслом «Труба тобі, Аденауер!» мала місце на Челябінському трубопрокатному заводі в Росії, де 25 лютого 1963 р. достроково було запущено трубопрокатний стан «1020» та виготовлено, як зазначив Д. Нікітін, першу радянську трубу великого діаметра (Никитин, Д. І., 2016, с. 47). Стосовно того, де саме в СРСР було уперше їх виготовлено, інформаційний різнобій обумовлений, найшвидше, розумінням «першості» – мова може йти про перші зразки труб, початок їх масового виробництва, завершення будівництва цеху.

Будівництво необхідних цехів і прокатних станів на декількох заводах СРСР супроводжувалося масштабною пропагандистською кампанією на сторінках радянських газет, де видання новомосковських трубників не стало винятком. «Нашою

відповіддю Адеануеру» стали карикатури й вірші у газеті:

«Очень рад был Конрад,
Что не дал нам трубы.
Но теперь и сам не рад.
В кровь кусает губы».

Ці рядки доповнювались відповідним малюнком П. Гарбуза, робітника трубного цеху № 1 (Карикатура, 1966, с. 2). Цікаво, що на час цієї публікації у 1966 р. Адеануер вже справді «вилетів у трубу» – він пішов у відставку у 1963 р., на думку деяких дослідників не без впливу «трубної кризи», яка обговорювалася у бундестазі (Смирнов, С. В., 2011, с. 198). З формуванням «нової східної політики» кабінетом В. Брандта у 1969 р. відбулось відновлення співпраці між країнами та підписання низки угод у 1970–1980-х рр. (Смирнов С.В., 2011, с. 199–200), завдяки чому на підприємствах важкої промисловості України періодично з'являлися представники західнонімецьких фірм, як і українські фахівці виїздили до ФРН.

Західнонімецький уряд певним чином своїми рішеннями прискорив будівництво і запуск нового цеху на НТЗ та інших підприємствах СРСР. Необхідність освоєння нових технологій, «нових прогресивних методів виробництва», викликала потребу у моніторингу рівня технічних знань робітників заводу, який виявив значні недоліки у системі технічного навчання. Зважаючи на те, що у новому цеху «встановлено цілковито нове технологічне обладнання», підготовка кваліфікованих працівників відбувалась як на заводі, так і на провідних трубних підприємствах СРСР та в науково-дослідних установах (Распоряжения по заводу. 1962 г. Спр. 778, арк. 39–41).

Із середини 1960-х рр. відбулося «перезавантаження» радянсько-французьких відносин, «піком розрядки» яких став візит французького президента Ш. де Голля до СРСР у 1966 р. (Гусев, В. Е., 2004, с. 17). Це був перший візит лідера «капіталістичної» країни до СРСР з початку «холодної війни». Впродовж 20 червня – 1 липня де Голль відвідав не тільки Москву, а й послідовно Новосибірськ, Байконур, Ленінград, Київ і Волгоград. Результатом стало підписання низки угод, доповнених у наступні роки, з яких питома частина – економічна та науково-технічна співпраця. Остання стосувалася й України, столицю якої відвідав французький лідер (Дутчак, Г. О., Рыжих, В. Н., 2014).

Зауважимо, що французькі делегації та представники бізнесу бували в Україні та на Дніпропетровщині ще наприкінці 1950-х рр. Можливо, свідченням про перше відвідування французами Новомосковська у час поживавлення зв'язків СРСР і Франції є фотографія привітання піонерами

міста французької делегації, датована 1965 р. і вміщена у нарисі про Новомосковськ в україномовному виданні «Історії міст і сіл Української РСР» (Новомосковськ. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область, 1969, с. 496). На жаль, вона не має коментаря, а на сторінках регіональних газет жодної згадки про цю подію немає.

Матеріали фонду МЧМ України містять інформацію про плани відвідування НТЗ та Нікопольського Південнотрубного заводу французькою делегацією у серпні – вересні 1966 р. Метою їх перебування в СРСР було ознайомлення з виробництвом сталевих труб великого і малого діаметрів, про що вони повідомили у надісланому проєкті (перекладеному з французької мови російською). Найбільші, на їх думку, трубні заводи розташовані «на Україні, в Донбасі, на Уралі і на Кавказі». З «українсько-донбаських» заводів вказані «Новомосковський завод, завод ім. Ілліча, Нікопольський завод, а також заводи ім. Лібкнехта і Таганрозький». Автори проєкту визнають, що погано знають радянських фахівців, які займаються виробництвом труб, як і науково-дослідні інститути з цього профілю, але деякі з них відзначають – Український науково-дослідний трубний інститут (Дніпропетровськ), Науково-дослідний інститут зварювання імені Патона у Києві. У справі містяться розширені біографічні відомості учасників делегації, звідки можна зробити висновок про високий статус французьких гостей, які представляли провідні заводи Франції. Проєкт прийому французьких фахівців на НТЗ є стислим і відповідає тільки виробничим запитам французької делегації (Переписка по вопросам приёма специалистов из капиталистических стран. 1966 г. Спр. 595, арк. 189–193, 196).

Зауважимо, що того самого року група французьких фахівців-металургів із 70 осіб відвідала Донецький металургійний завод, представники фірми «Сіже» побували у згаданому трубному інституті у Дніпропетровську та Південнотрубному заводі в Нікополі (Переписка по вопросам приёма специалистов из капиталистических стран. 1966 г. Спр. 595, арк. 39, 121).

Одним з далекосхідних економічних партнерів СРСР, крім Китаю, КНДР та інших держав регіону, була Японія, представники якої ще у роки «відлиги» проторували шлях на радянські, зокрема, українські підприємства. Попри труднощі налагодження діалогу з політичними та ідеологічними опонентами, із середини 1950-х рр. СРСР та Японія розпочинають діалог з низки торговельно-економічних питань. Якщо зацікавлення ресурсами та сировиною стосувалася Далекого Сходу і Східного Сибіру, то європейська частина СРСР,

куди потрапляла і Україна, була своєрідним полем конкурентної боротьби Японії із країнами Заходу. Як і у випадку із ФРН, японські корпорації наолягали на нарощуванні співпраці, яка була «ангажована» політичними обставинами і не завжди підтримувалась урядом (Кадешникова, Ю. В., 2010, с. 17–18).

Як свідчать матеріали вказаних фондів ДАДО, представники японських фірм протягом 1960–1980-х рр. були постійними гостями на різних підприємствах України, де купували ліцензії на технології, знайомилися з виробництвом та продукцією для укладання угод для продажу власних товарів. У 1974 р. для НТЗ у далекосхідній країні було закуплено штампувальні преси фірми «AIDA», встановлені у цеху емальованого посуду, про що повідомлялося на сторінках газети заводу. Біля фотографії преса з назвою фірми, без згадування країни-виробника, наприкінці останньої сторінки, у куточку, вказувалося про їх встановлення: «Обладнання найновіше, високовиробниче». Поряд містилася інформація від місцевого кореспондента: «Цех емальованого посуду має труднощі у виконанні виробничого плану як з асортименту, так і по тоннажу. Причиною цього є реконструкція, яка триває до цього дня...» (Марекин, Ф., 1974, с. 4). Імовірно, що у процесі реконструкції у цеху було встановлено японське обладнання. Зауважимо, що «AIDA» – дотепер провідний світовий виробник штампувальних пресів для металообробки. Хоча про зв'язки НТЗ із Японією в опрацьованих нами матеріалах іншої інформації не маємо, працівники заводу відвідали Японію як туристи у морському круїзі (В Японії і на Філіппінах, 1986, с. 3).

Спілкування з колегами із західних країн відбувалося на семінарах, виставках в СРСР. Про досягнення радянського електрозварювання, насамперед Інституту імені Є. Патона, зацікавлення радянським досвідом з боку «високорозвинених країн» (а саме так їх назвали у заводській газеті) Японії, ФРН, Італії, Швеції та інших повідомляв начальник зварювального цеху центральної заводської лабораторії, який у 1974 р. брав участь у семінарі на базі Південнотрубного заводу в Нікополі (Щербаченко, С., 1974, с. 2). Про участь у міжнародній виставці у 1976 р. у Ленінграді, присвяченій зварюванню, представник НТЗ зазначив успіхи у практиці зварювання Швеції, Швейцарії, але наостанок зауважив, що «зарубіжний досвід не перевищує СРСР, а з деяких позицій й переважає» (На міжнародній виставці, 1976, с. 2). Активна участь новомосковських металургів у виставках, де вони представляли свою продукцію, є також показником її рівня. У 1976 р. планувалося направити зразки труб на ви-

ставки до Лейпціга, Будапешта, Багдада, Салонік, Барселони (Дядюра, В., 1976, с. 2).

Представники НТЗ також виїжджали до країн Заходу. Наприклад, у 1967 р. із 29 відряджень представників МЧМ України 16 відбулися до капіталістичних країн (Отчёты, информации, переписка и другие документы о результатах заграничных командировок специалистов с целью изучения передового опыта металлургического производства за 1968 г. Спр. 1295, арк. 12). Ці відрядження відбувалися «переважно на основі взаємності», на відміну від зв'язків із «соціалістичними» країнами чи «країнами із слабо розвинутою економікою», де СРСР вкладав власний значний ресурс без адекватної матеріальної компенсації (Каковкіна О., 2019, с. 113). Так, заступник начальника цеху емальованого посуду НТЗ В.М. Гладуш у 1958 р. перебував у ФРН для ознайомлення з виробництвом емалей та емальованого посуду, що дозволило впровадити у виробництво деякі технології та покращити якість і зовнішній вигляд посуду (Переписка с Государственными научно-техническими комитетами СМ СССР и СМ УССР, обкомом КП Украины о командировании советских специалистов за границу. 1961. Спр. 360, арк. 62). Начальник відділу емальпокриття цеху емальованого посуду НТЗ І.Г. Нагорний у вересні 1967 р. перебував у Голландії і «ознайомився з виробництвом емальованих виробів, хімічно стійких і жаростійких емалей та обладнанням» (Отчёты, информации, переписка и другие документы о результатах заграничных командировок специалистов с целью изучения передового опыта металлургического производства за 1968 г. Спр. 1295, арк. 12). Стосовно емальованого посуду, у 1950-х рр. цехи для його виготовлення були збудовані на кількох заводах СРСР – в Магнітогорську, Новокузнецьку, у Запоріжжі, а також у Новомосковську – у 1955 р. Експлуатація цього цеху забезпечила робочі місця для 2000 тис. мешканців міста (Джусов, А., 2003, с. 212), а продукція поширювалася не тільки на внутрішньому ринку СРСР, а й успішно експортувалася до Польщі, Болгарії, Чехословаччини, Угорщини, Куби, країн Африки (Джусов, В., 1985, с. 2). У кількісному відношенні у 1985 р. було експортовано 708 тонн емальованого посуду та 422 тонни – оцинкованого (Белоножко, В., 1985, с. 1), що без порівняльної картини по роках та «конвертації» у конкретні вироби не дає можливості з'ясувати значення цих обсягів. У 1968 р., коли тривало освоєння виробництва труб великого діаметра, директор Новомосковського заводу І.В. Кузнецов виїздив до Швеції для ознайомлення з технологією їх виготовлення і аналогічним обладнанням (Отчёты, информации, переписка и другие документы о результатах заграничных командировок специалистов с целью изучения передового опыта металлургического производства за 1968 г. Спр. 1295, арк. 12).

мандировок спеціалістів с целью изучения передового опыта металлургического производства за 1968 г. Спр. 1295, арк. 94).

НТЗ використовувався також як навчальна база для проведення міжнародних заходів. Наприклад, у 1974, 1976 рр. у трубних цехах побувала група іноземних спеціалістів з держав Азії, Африки та Латинської Америки – слухачів міжнародного семінару-практикуму ООН, створеного при Інституті електрозварювання ім. Патона (Хроника заводской жизни, 1974, с. 1; ИНТЕРПАЙП Новомосковский трубный завод – 75 лет..., 2010, с. 71). Єгипетський учасник чергового міжнародного семінару-практикуму в 1987 р. висловив свої враження від заводу як одного з найбільших виробників труб (Познайомились с трубным производством, 1987). Розширення відносин із близькосхідними партнерами СРСР позначилось не тільки в експорті продукції та навчальних семінарах: у 1987 р. завод відвідали ліванські підприємці, власники відомої фірми «Абдул Рахман Хаббаль», які вже 30 років успішно опановували радянський ринок. Вони з'явилися на НТЗ для особистого огляду емальованих виробів та підписання довгострокових угод на їх купівлю і продаж (Гости из Ливана, 1987, с. 1).

Своєрідною формою участі у міжнародному житті мешканців Новомосковська та працівників заводу, мабуть суто радянським феноменом, були мітинги на підтримку певних зовнішньополітичних кампаній СРСР. Показово, що ці політико-пропагандистські акції впливали на виробництво: приймалися позапланові завдання та норми, іноді вироблена продукція слугувала благодійним внеском на користь того чи іншого об'єкта підтримки. Наприклад, у 1956 р. на НТЗ «відбувся мітинг робітників, які засуджували англо-французьких та ізраїльських агресорів, що вторглися до Єгипту». Учасники мітингу ухвалили резолюцію протесту і зобов'язалися відробляти дві години понаднормово у передвихідний день, щоб зібрані гроші перерахувати у фонд допомоги постраждалим (ИНТЕРПАЙП Новомосковский трубный завод – 75 лет..., 2010, с. 27).

Події Карибської кризи 1962 р. також позначилися масовими акціями мешканців Новомосковська на підтримку Куби, про що сповіщалося щодня на перших шпальтах місцевих газет, де також друкувалися матеріали про загальносоюзні факти підтримки кубинців (Мирна продукція для острова Свободи, 1962, с. 1). Слова підтримки лунали на мітингах у цехах НТЗ, зокрема цеху емальованого посуду, де працівниці «дали слово достроково виконати річний державний план» та прийняли резолюцію з гаслами «Досить провокацій!

Одумайтесь, панове мілітаристи!» (Геть брудні руки від Куби (мітинг трудящих Новомосковська), 1962, с. 1; Воробйов, Г., 1962, с. 1; Іванченко К. Досить провокацій!, 1962, с. 1). У 1968 р. відбулося зібрання в одному з цехів заводу з обговоренням агресії США у В'єтнамі та осудом політики агресора (Золотарёв, А., 1968, с. 2). Молодіжні колективи зібрали металобрухт, щоб передати кошти у фонд фестивалю в Алжирі 1965 р. (Лякошин, Э., 1965, с. 1), скасованого через політичні причини. Черговий мітинг із «сумними і гнівними відгуками» заводчан відбувся у 1973 р. у зв'язку із переворотом у Чилі та убивством президента Сальвадора Альєнде (ИНТЕРПАЙП Новомосковский трубный завод – 75 лет..., 2010, с. 63).

Формою стимулювання виробничих досягнень працівників НТЗ із середини 1960-х років було нагородження туристичними путівками, зокрема за кордон. Наприклад, з метою заохочення молодих металургів Бюро молодіжного туризму «Спутник» виділило 2176 путівок для подорожей за кордон у складі груп, круїзів чи рейсів дружби, з них для НТЗ планувалось виділяти 14 путівок щорічно протягом 1977–1980 рр. (Победителям соревнования – туристические путёвки, 1977). Нагородою за працю були путівки до Болгарії (Митрохин, С., 1977, с. 2; Гусев, В., 1987, с. 2), Польщі (Близнюк, В., 1964, с. 2). Газети публікували нариси про зарубіжні подорожі до Югославії, Румунії (Іванов, Я., 1957, с. 4; Курочкин, А., 1968, с. 4), Індії (Чумак, Н., 1987, с. 2) на зразок кубинського сюжету.

Природно постає питання: чи брали участь інші підприємства Новомосковська у міжнародних економічних зв'язках? Маємо опубліковану у декількох номерах «Новомосковської правди» розповідь інженера новомосковської «Сільгосптехніки» Василя Русина про перебування протягом року, у 1961–1962 рр., на Кубі у складі значної групи молодих радянських фахівців сільського господарства – 300 осіб, які «на прохання уряду Фіделя Кастро» працювали «в кооперативних і народних маєтках агрономами, інженерами, зоотехніками». Літературно оброблена розповідь містить багато загальнопізнавальної інформації про Кубинську революцію та її незаперечно позитивні наслідки для кубинського народу. Найцікавіша частина цих публікацій – опис подорожі, особисті враження від зустрічі із Фіделем Кастро і Куби, яка й сьогодні для переважної частини українців є далекою та екзотичною країною (Митько, А., 1962, с. 2). Доречно додати, що у переддень Карибської кризи на Кубі перебували численні групи представників важкої промисловості Дніпропетровського раднаргоспу з тривалими відрядженнями (Переписка по во-

просам приёму и командирования советских специалистов в Кубу. 1961 г. Спр. 2337, арк. 1–149).

Виробничі відносини обумовлювали й інші, не виробничі зв'язки: участь представників НТЗ у Всесвітніх фестивалях молоді і студентів у Москві у 1957 і 1985 рр., зустріч у Новомосковську делегації Тржинецького металургійного комбінату Чехословаччини з художніми колективами заводу (Назарова, Л., 1985, с. 1). Завдяки Новомосковську, «невеличкому місту на Україні, де розростається промисловість», зав'язалося листування школярів з новомосковської школи № 11 В'ячеслава Мостового та чехословацького школяра 11-річного Яна Козубека (Листи чехословацького товариша, 1962, с. 2).

Питання про економічні зв'язки міста можна розширити змістовно, зосередивши увагу на міжкультурних, особистих контактах, спогадах і враженнях від зарубіжжя, образах і стереотипах стосовно «своїх», «чужих» та «інших», а також територіально, – до районного рівня. Скажімо, у 1952 р. в Україні перебувала делегація товариства німецько-радянської дружби з НДР. Німецькі гості відвідали протягом трьох днів Харків, потім – Дніпропетровськ, де оглянули металургійний завод ім. К. Лібкнехта, колгосп ім. Чкалова Новомосковського району, у Запоріжжі – Дніпрогес та шлюзи, після чого відбули до Києва (Каковкіна, О., 2019, с. 206). Колгосп Новомосковського району був серед об'єктів показу для іноземців, затверджених ЦК КПУ.

Висновки. Місце Новомосковська у зовнішньоекономічних відносинах області, України та СРСР протягом 1950–1980-х рр. визначалося насамперед діяльністю НТЗ. При цьому не тільки продукція важкої промисловості, а й товари широкого вжитку, насамперед емальований посуд, стали певною візитівкою підприємства не тільки в Україні, а й за кордоном. Доступні джерела наразі не дозволяють зробити узагальнені висновки про кількісну участь НТЗ у зовнішньоекономічних відносинах Дніпропетровщини, України, та динаміку протягом досліджуваного періоду. Зауважимо, що частина матеріалів раднаргоспів і міністерств залишаються закритими, а проведене дослідження має перспективу щодо подальшого джерельного пошуку, як в архівних зібраннях, так і в напрямі усної історії. Із середини 1950-х рр. НТЗ активно працював на експорт, нарощуючи обсяги продукції та розширюючи напрями, які охоплювали на кінець 1980-х рр. майже 30 країн практично усіх континентів. Продукція заводу – труби, біла жерсть, різні сорти сталі мали значний попит у період будівництва металургійних комплексів у Китаї, Болгарії, у тих країнах, де формувалася металур-

гійна галузь. Разом з тим НТЗ був базою для навчання іноземних працівників, відряджав кваліфікованих робітників (яких було обмаль на заводі у ті роки) для будівництва підприємств за кордоном, іноді на тривалий термін. Ці види міжнародної співпраці сприяли появі унікального досвіду, методик роботи з іноземними/іншомовними колегами, який практично не вивчений.

Зауважимо, що Новомосковськ разом з іншими містами регіону брав на себе навантаження з прийому іноземних фахівців у період недоступності провідних підприємств металургії, розташованих в умовно-закритому Дніпропетровську, – Нижньодніпровського трубного заводу ім. К. Лібкнехта, металургійних заводів ім. Петровського та ім. Комінтерна та інших. Можна припустити, що закриття Дніпропетровська для відвідування іноземцями (за деяким винятком) із серпня 1959 р. вплинуло на їх присутність у Новомосковську, насамперед на НТЗ: великих груп для навчання на заводі вже не приймалося, у цілому було менше відвідувань зарубіжними фахівцями протягом 1960–1980-х рр. порівняно, наприклад, з Південнотрубним заводом у Нікополі. Питання, які вимагають більш ретельного дослідження із залученням фахівців з певних галузей промисловості, – професійна оцінка виробництва українських підприємств з точки зору конкурентоспроможності на світовому ринку. Приклад діяльності НТЗ доводить неоднозначність у вирішенні цього питання. Поряд із значними науковими, технологічними проривами світового рівня, кваліфікованими й творчими працівниками, існували й застаріла техніка, низька якість продукції, відсутність підготовлених кадрів на окремих ділянках роботи. Ще однією проблемою, яка спонукає до продовження студій з економічної історії, її великих і малих акторів у часи СРСР, – вплив економічних реформ, наприклад 1957 р., 1965 р., на розвиток відносин УРСР із зарубіжними партнерами.

НТЗ був включений у зв'язки СРСР з «капіталістичними» країнами, приймаючи гостей з виробничих питань, а також отримуючи цінний досвід під час відряджень. Попри ідеологічні розбіжності, періоди загострення відносин СРСР із західними країнами, існував обопільний інтерес до співпраці. Шлях до міста прокладали передусім економічні інтереси бізнес-еліт, наприклад Великої Британії, ФРН, Франції, Японії. Поширеними формами відносин із цими країнами були не тільки відрядження, а й купівля в СРСР ліцензій, у яких була зацікавлена радянська сторона, отримуючи значні валютні надходження. Майданчиками для спілкування працівників НТЗ та обміну досвідом з іноземними колегами були міжнародні виставки, навчальні семі-

нари, кількість яких збільшилася у 1970–1980-х рр. Суто радянським явищем в економічній міжнародній співпраці (поширеним на коло союзників) був вплив ідеологічно-пропагандистських акцій радянського керівництва безпосередньо на виробництво, де новомосковці не стали винятком, приймаючи підвищені й дострокові плани, норми, гучні зобов'язання. Поза межами НТЗ факти економічних зарубіжних зв'язків міста були епізодичними. Ще

один бік економічних відносин як для мешканців Новомосковська, так і іноземних гостей, – близьке знайомство з культурою, мовою, поглядами і традиціями інших народів і держав. Виробничі відрядження чи туристичні подорожі як нагорода за досягнення ставали важливим інформаційним каналом в умовах контрольованого інформаційного простору СРСР та його численних «друзів».

Бібліографічні посилання

Белоножко, В., 1985. Продукция на экспорт. *Советский металлург*, 18 октября, № 77 (9044), с. 2.

Близнюк, В., 1964. В дружественной стране. *Советский металлург*, № 58 (843), с. 2.

«Большой скачок» отбросил китайскую экономику назад»: Говорят эксперты МГИМО – Лукин Александр Владимирович, 2009. Доступно: <https://mgimo.ru/about/news/experts/118910/> (Дата звернення: 28.09.2021).

В Японии и на Филиппинах, 1986. *Советский металлург*. 10 февраля, № 11 (9034).

Воробйов, Г., 1962. Збережемо мир на Землі. *Новомосковська правда*, 26 жовтня, № 126 (2784), с. 2.

Геть брудні руки від Куби! (мітинг трудящих Новомосковська), 1962. *Новомосковська правда*, 26 жовтня, № 126 (2784), с. 2.

Гости из Ливана, 1987. *Советский металлург*. 5 октября, № 76 (9189).

Гусев, В. Е., 2004. *Де Голль и француско-советские отношения (1958–1966 гг.)*: автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 28 с. Доступно: <https://www.dissercat.com/content/de-goll-i-frantsuzsko-sovetskie-otnosheniya-1958-1966-gg/tead> (Дата звернення: 19.09.2021).

Гусев, В., 1987. «... Нас объединяет единое стремление – жить в мире и дружбе». *Советский металлург*, 21 сентября, № 73 (9186), с. 2.

Джусов, В., 1985. Слава, обретенная в труде: Коллективу цеха эмалированной посуды – 30 лет. *Советский металлург*, 18 октября, № 77 (9044), с. 2.

Джусов, А. Б., 2003. *История Новомосковска*. Днепропетровск: Пороги, 351 с.

Джусов, А. Б., 2011. *История Новомосковська: науково-популярне видання*. Дніпропетровськ: Пороги, 736 с.

Дутчак, Г. О., Рыжих, В. Н., 2014. Дружественный визит Президента Франции де Голля в Киев: сила в государственном протоколе. *Вестник государственного и муниципального управления*, № 1–2. Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/druzhestvennyu-vizit-prezidenta-frantsii-de-gollya-v-kiev-sila-v-gosudarstvennom-protokole/viewer> (Дата звернення: 19.09.2021).

Дядюра, В., 1976. На выставки и международные ярмарки. *Советский металлург*. 12 апреля, № 28 (2042), с. 2.

Жарова, В., 1962. Дружба побратимів. *Советский металлург*, 1 січня, № 1 (2659), с. 3.

Золотарёв, А., 1968. Агрессоров к ответу. *Советский металлург*. 30 мая, № 42 (1238), с. 2.

ИНТЕРПАЙП Новомосковский трубный завод – 75 лет. *Хроника событий и фактов*, 2010. Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 176 с.

Иванов, М., 1962. Хімічний гігант Болгарії. *Новомосковська правда*, 1 лютого, № 14 (2672), с. 2.

Иванов, Я., 1957. Белград. *Новомосковська правда*, 2 квітня, № 49 (2075), с. 4.

Иванченко, К. Досить провокацій!, 1962. *Новомосковська правда*, 28 жовтня, № 127 (2785), с. 1.

Кадешникова, Ю. В., 2010. *Торгово-экономические отношения между СССР и Японией в середине 1950-х – начале 1980-х гг.*: автореф. ... канд. ист. наук, Москва, 24 с. URL: <https://cheloveknauka.com/torgovo-ekonomicheskie-otnosheniya-mezhdu-sssr-i-yaponiey-v-seredine-1950-h-nachale-1980-h-gg> (Дата звернення: 28. 12. 2021).

Каковкіна О. М., 2012. Буденність українсько-болгарських економічних зв'язків 50–80-х рр. ХХ ст. (на прикладі розвитку відносин у металургійній галузі). *Слов'янський вісник: зб наук. пр., серія «Історичні та політичні науки»*. Вип. 13. Рівне, сс. 46–51.

Каковкіна, О. М., 2019. Іноземні делегації у Дніпропетровську та області у 1945–1959 рр. *Roxolania Historica = Historical Roxolania: наук. зб. Вип. 2 (17)*. Дніпро: Ліра, сс. 199–222.

Каковкіна, О. М., 2013. Відрядження до Болгарії фахівців українських промислових підприємств у 50–60-х рр. ХХ ст. *Гуржійські історичні читання: зб. наук. праць*. Черкаси, сс. 333–337.

Каковкіна, О. М., Прокопенко, Н. І., 2019. Радянсько-американські економічні відносини періоду «відлиги» (на прикладі Дніпропетровщини). *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність»*, Дніпро, 24–25 травня 2019 р. Дніпро: СПД «Охотнік», сс. 113–116.

Карикатура, 1966. *Советский металлург*. 14 марта, № 21 (1013), с. 2.

Корнієнко, О. С., Палкін, М. А., 1971. Нікополь – Нікопол. Дніпропетровськ: Промінь.

Курочкин, А., 1968. Впечатления от поездки по странам Дуная. *Советский металлург*. 13 июня, № 46 (1242), с. 4.

Лакошин, Э., 1965. В фонд фестиваля. *Советский металлург*. 19 мая, № 40 (928), с. 2.

Листи чехословацького товарища, 1962. *Новомосковська правда*, 22 серпня, № 98 (2657), с. 2.

Марекин, Ф., 1974. Содействовать качеству. *Советский металлург*. 18 марта, № 21 (1833), с. 4.

Марков, К. А., 1988. «Восточная политика» ФРГ и реванизизм 1949–1982 гг. Днепропетровск, 1988.

Материалы по обучению специалистов из Китайской Народной Республики (протоколы, смета, переписка) за 1956–1957 годы. Спр. 160. Оп. 2. Ф. 4362. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*, 43 арк.

Материалы по осуществлению научно-технического сотрудничества с НРБ за 1959 год. Спр. 2198. Оп. 2. Ф. 4362. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*, 209 арк.

Материалы по прохождению производственно-технического обучения и практики специалистов Болгарской Народной Республики за 1959 год. Спр. 312. Оп. 2. Ф. 4362. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*, 101 арк.

Меликсетов, А. В., 1958. Большой скачок в экономическом и культурном развитии Китайской Народной Республики. *Советское китаеведение*. № 4, сс. 5–14.

Мирна продукція для острова Свободи, 1962. *Новомосковська правда*, 31 жовтня, № 128 (2786), с. 1.

Митрохин, С., 1977. Тепло незабываемых встреч. *Советский металлург*, 27 октября, № 84 (2199), с. 2.

Митько, А., 1962. По кубинській землі. *Новомосковська правда*, 1962, 8 серпня, № 82 (2750), с. 2. Продовження у номерах від 10, 15, 17 серпня.

На международной выставке, 1976. *Советский металлург*. 22 марта, № 22 (2036), с. 2.

Назарова, Л., 1985. Венки дружбы. *Советский металлург*. 17 сентября, № 56, с. 2.

Никитин, Д. И., 2016. «Труба тебе, Аденауэр!»: история досрочного пуска трубопрокатного стана «1020» в г. Челябинске. *Вестник Костромского государственного университета*, № 1, сс. 46–48. Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/truba-tebe-adenauer-istoriya-dosrochnogo-puska-truboprokatnogo-stana-1020-v-g-chelyabinske/viewer> (Дата звернення: 26.09.2021).

Нікуляк, О., 1966. Мова дружби. *Новомосковська правда*, 1 травня, № 68 (3493), с. 2.

Новаковский, Р. А., Чуднов, И. А., 2009. Кто выгадал от «великой дружбы»? Опыт советско-китайского сотрудничества. *Всероссийский экономический журнал ЭКО*, № 6 (420), с. 165–185. Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/kto-vygalal-ot-velikoy-druzhby-opyt-sovetsko-kitayskogo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva/viewer> (Дата звернення: 28.09.2021).

Новомосковск. История городов и сёл Украинской ССР. Днепропетровская область, 1977, Киев, сс. 469–485.

Новомосковск. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область, 1969. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, сс. 480–500.

Отчёты, информации, переписка и другие документы о результатах заграничных командировок специалистов с целью изучения передового опыта металлургического производства за 1968 г. Спр. 1295. Оп. 4. Ф. 4243. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Палка зустріч у Варні, 1962. *Новомосковська правда*, 19 травня, № 59, (2717), с. 1.

Переписка в части научно-технического сотрудничества, приёма и отправки специалистов в Китай. Спр. 2147. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Переписка по вопросам научно-технического сотрудничества в части приёма и командирования специалистов в капстраны. Спр. 2264. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*, 200 арк.

Переписка по вопросам приёма и командирования специалистов за границу. Спр. 2314. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*, 175 арк.

Переписка по вопросам приёма специалистов из капиталистических стран, 1966 г. Спр. 595. Оп. 4. Ф. 4243. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Переписка по вопросам приёма и командирования советских специалистов в Кубу, 1961 г. Спр. 2337. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Переписка по общим вопросам командирования и приёма специалистов из стран народной демократии и капиталистических стран. Спр. 2200. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*, 56 арк.

Переписка по вопросам обучения и приёма на предприятиях МЧМ Украины иностранных специалистов, 1968. Спр. 1177. Оп. 4. Ф. 4243. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*, 255 арк.

Переписка по общим вопросам приёма и командирования специалистов за границу. Спр. 2159. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*, 102 арк.

Переписка с Госкомитетом СМ СССР по внешнеэкономическим связям по осуществлению научно-технического сотрудничества с Китайской Народной Республикой, 1959. Спр. 2211. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*, 192 арк.

Переписка с Госкомитетом СМ СССР по координации научно-исследовательских работ предприятий Совнархоза о приёме специалистов из Болгарии и командировании советских специалистов в НРБ, 1963 г. Спр. 2374. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*, 242 арк.

Переписка с Государственными научно-техническими комитетами СМ СССР и СМ УССР, промышленными предприятиями о научно-техническом сотрудничестве с зарубежными странами, приёме и командировании специалистов, 1959. Спр. 216. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Переписка с Государственными научно-техническими комитетами СМ СССР и СМ УССР, обкомом КП Украины о командировании советских специалистов за границу, 1961. Спр. 360. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Переписка с МЧМ СССР, предприятиями чёрной металлургии Украины о приёме специалистов из Болгарии с целью заимствования передового опыта производства. Спр. 4944. Оп. 4. Ф. 4243. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Переписка с Приднепровским совнархозом и Днепропетровским институтом технического обучения рабочих, по подготовке кадров за 1965 год. Спр. 737. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Переписка с Приднепровским совнархозом по вопросам подготовки кадров. Спр. 661. Оп. 2. Ф. 4521. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Победителям соревнования – туристические путёвки, 1977. *Советский металлург*. 10 января, № 3 (2118), с. 2.

Познакомились с трубным производством, 1987. *Советский металлург*, 25 июня, № 48 (9165), с. 2.

Портнова, Т., 2017. *Тема «закритого міста» в історії радянського Дніпропетровська 1950–1980-х років*. Доступно: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2351-tetyana-portnova-tema-zakritogo-mistava-istoriji-radyanskogo-dnipropetrovska-1950-80-kh-rokiv> (Дата звернення: 20.09.2021).

Программы теоретического и производственного обучения специалистов Болгарской Народной Республики за 1959 год. Спр. 310. Оп. 2. Ф. 4362. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Распоряжения по заводу, 1962 г. Спр. 492. Оп. 2. Ф. 4362. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Распоряжения по заводу, 1966 г. Спр. 778. Оп. 2. Ф. 4362. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Смирнов, С. В., 2011. У истоков российско-германского энергетического взаимодействия (70-е годы XX века). *Вестник МГИМО-Университета*, № 2 (17), с. 193–201. Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/u-istokov-rossiyskogegermanskogo-energeticheskogo-vzaimodeystviya-70-e-gody-hh-veka/viewer> [Дата звернення: 19.09.2021].

Сохань, П. С., 1969. Социалистический интернационализм в действии: Украинская ССР в советско-болгарском экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве 1945–1965 гг. Київ: *Наук. думка*, 328 с.

Сохань, П. С., 1988. Даниленко, В.М. Украинская ССР в научно-техническом сотрудничестве стран социализма, 1945–1970. Київ: *Наук. думка*, 245 с.

Степаненко, С., 1958. Братерська допомога. *Новомосковська правда*. 18 червня, № 72 (2107), с. 2.

Урусов, В. Б., 2005. *Українсько-китайські відносини (1949–1959)*: автореф. дис ... канд. іст. наук. Київ: [б.в.], 18 с.

Утверждённые программы по изучению русского языка и прохождению производственно-технического обучения специалистами Китайской Народной Республики. 1959. Спр. 160. Оп. 2. Ф. 4362. Дніпро: *Державний архів Дніпропетровської області*.

Хроника заводской жизни, 1974. *Советский металлург*. 3 октября, № 78 (1890), с. 1.

Черненко, С. В. [сост.], 2004. *Дети «Чёрного Лебедя»: Из истории газеты «Трубник Присамарья» ОАО «Новомосковский трубный завод»*. Днепропетровск: Пороги, 295 с.

Черненко, С. В. [авт. творч. проекта], 2012. *ОАО Интерпайп НМТЗ: очерки истории*. Днепропетровск: ИМА-пресс, 440 с.

Черненко, С. В. [рук. раб. группы], 2013. *ПАО Интерпайп НМТЗ: династии*. Днепропетровск: ИМА-пресс, 472 с.

Черненко, С. В. [сост.], 2017. *ПАО ИНТЕРПАЙП НМТЗ: трудом прославленные*. Дніпро: ИМА-пресс, 440 с.

Чумак, Н., 1987. По Индии. *Советский металлург*, 6 апреля, № 27 (9144), с. 2.

Щербаченко, С., 1974. Международный семинар. *Советский металлург*. 7 октября, № 79 (1891), с. 2.

References

Belonozhko, V., 1985. Produktsiya na eksport [Products for export]. *Sovetskiy metallurg*. [Soviet metallurgist]. October 18, № 77 (9044), p. 2 (in Russian).

Bliznyuk, V., 1964. V druzhestvennoy strane [In friendly country]. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist], № 58 (843), P. 2 (in Russian).

«Bol'shoy skachok» otbrosil kitayskiyu ekonomiku nazad»: Govoryat eksperty MGIMO – Lukin Aleksandr Vladimirovich [«The big jump has set the Chinese economy back»: MGIMO experts say – Lukin Alexander Vladimirovich], 2009. Available at: <https://mgimo.ru/about/news/experts/118910/> (Accessed: 28.09.2021) (in Russian).

V Yaponii i na Filippinakh [In Japan and in the Philippines], 1986. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist]. February 10, № 11 (9034), P. 2 (in Russian).

Vorobyov, G., 1962. Zberezhemo myr na Zemli [Let's keep the peace on Earth]. *Novomoskovs'ka pravda* [Novomoskovs'ka truth]. October 26, № 126 (2784), с. 2 (in Ukrainian).

Het' brudni ruky vid Kuby (mitynh trudyashchykh Novomoskovs'ka) [Get the dirty hands from Cuba (workers' rally in Novomoskov'sk.)], 1962. *Novomoskovs'ka pravda* [Novomoskovs'ka truth], October 26, № 126 (2784), P. 2 (in Ukrainian).

Gosti iz Livana [Guests from Lebanon], 1987. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist]. October 5, № 76 (9189), P. 1 (in Russian).

Gusev, V.E., 2004. *De Goll' i frantsuzsko-sovetskie otnosheniya (1958–1966 gg.)* [De Gaulle and French-Soviet relations 1958–1966]: avtoref. dis. ... kand. ist. nauk. Moskva, 28 p. Available at: <https://www.dissercat.com/content/de-goll-i-frantsuzsko-sovetskie-otnosheniya-1958-1966-gg/read> (Accessed: 19.09.2021) (in Russian).

Gusev, V., 1987. «... Nas ob'edinyayet edinoe stremlenie – zhit' v mire i druzhbe» [We are united by a common aspiration – to live in peace and friendship]. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist], September 21, № 73 (9186), P. 2 (in Russian).

Dzhusov, V., 1985. Slava, obretennaya v trude: Kollektivu tsekha emalirovannoy posudy – 30 let [Glory gained in labor: The team of the enamelware workshop is 30 years old]. *Sovetskiy metallurg* [*Soviet metallurgist*], October 18, № 77 (9044), P. 2 (in Russian).

Dzhusov, A.B., 2003. *Istoriya Novomoskovska* [*History of Novomoskovsk*]. Dnepropetrovsk: Porogi, 351 p. (in Russian).

Dzhusov, A.B., 2011. *Istoriya Novomoskovs'ka: naukovu-populyarne vydannya* [*History of Novomoskovs'ka: Popular science edition*]. Dnipropetrovsk: Porohy, 736 p. (in Russian).

Dutchak, G.O. Ryzhikh, V.N., 2014. Druzhestvennyy vizit Prezidenta Frantsii de Gollya v Kiev: sila v gosudarstvennom protokole [Friendly visit of French President de Gaulle to Kiev: strength in state protocol]. *Vestnik gosudarstvennogo i munitsipal'nogo upravleniya* [*Bulletin of State and Municipal Administration*], № 1–2. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/druzhestvennyy-vizit-prezidenta-frantsii-de-gollya-v-kiev-sila-v-gosudarstvennom-protokole/viewer> (Accessed: 19.09.2021). (in Russian).

Dyadyura, V., 1976. Na vystavki i mezhdunarodnye yarmarki [To exhibitions and international trade fairs]. *Sovetskiy metallurg* [*Soviet metallurgist*]. April 12, № 28 (2042), P. 2 (in Russian).

Zharova, V., 1962. Druzhiba pobratymiv [Friendship of blood brothers]. *Sovetskiy metallurg* [*Soviet metallurgist*], January 1, № 1 (2659), P. 3 (in Russian).

Zolotarev, A., 1968. Aggressorov k otvetu [Aggressors to answer]. *Sovetskiy metallurg* [*Soviet metallurgist*]. May 30, № 42 (1238), P. 2 (in Russian).

INTERPAYP Novomoskovskiy trubnyy zavod – 75 let. Khronika sobytii i faktov [*Interpipe Novomoskovsk pipe plant is 75 years old. Chronicle of events and facts*], 2010. Dnepropetrovsk: ART-PRESS, 176 p. (in Russian).

Ivanov, M., 1962. Khimichnyy hihant Bolhariyi [Chemical giant of Bulgaria]. *Novomoskovs'ka pravda* [*Novomoskovs'ka truth*], February 1, № 14 (2672), c. 2 (in Ukrainian).

Ivanov, Ya., 1957. Byelhrad [Belgrade]. *Novomoskovs'ka pravda* [*Novomoskovs'ka truth*]. 2 квітня, № 49 (2075), P. 4 (in Russian).

Ivanchenko, K., 1962. Dosyt' provokatsiy! [There are enough provocations!]. *Novomoskovs'ka pravda* [*Novomoskovs'ka truth*], October 28, № 127 (2785), P. 1 (in Ukrainian).

Kadeshnikova, Yu.V., 2010. Torgovo-ekonomicheskie otnosheniya mezhdru SSSR i Yaponiey v seredine 1950-kh – nachale 1980-kh gg. [*Trade and economic relations between the USSR and Japan in the mid-1950s – early 1980s*]: avtoref. ... kand. ist. nauk. Moskva, 24 p. Available at: <https://cheloveknauka.com/torgovo-ekonomicheskie-otnosheniya-mezhdru-sssr-i-yaponiey-v-seredine-1950-h-nachale-1980-h-gg> (Accessed: 28.09.2021) (in Russian).

Kakovkina, O.M., 2012. Budennist' ukrayins'ko-bolhars'kykh ekonomichnykh zv'yazkiv 50–80-kh rr. XX st. (na prykladi rozvytku vidnosyn u metalurhiynoyi haluzi) [Everyday life of Ukrainian-Bulgarian economic relations in the 1950s and 1980s (on the example of the development of relations in the metallurgical industry)]. *Slov'yans'ky visnyk*

[*The Slavic Bulletin*]: zb. nauk. pr., seriya «Istorychni ta politychni nauky», issue 13, Rivne, pp. 46–5 (in Ukrainian).

Kakovkina, O.M., 2019. Inozemni delehatsiyi u Dnipropetrovsk'ku ta oblasti u 1945–1959 rr. [Foreign Delegations in Dnipropetrovsk City and Dnipropetrovska Oblast in 1945–1959]. *Roxolania Historica = Historical Roxolania*: nauk. zb., issue 2 (17). Dnipro: Lira, pp. 199–222 (in Ukrainian).

Kakovkina, O.M., 2013. Vidryadzhennya do Bolhariyi fakhivtsiv ukrayins'kykh promyslovykh pidpryemstv u 50-kh-60-kh rr. XX st. [Business trips of specialists from Ukrainian industrial enterprises to Bulgaria in the 50's – 60's of the 20th century]. *Hurzhiyivs'ki istorychni chytannya* [*Gurjiev's historical readings*]: Zb. nauk. prats'. Cherkasy, pp. 333–337 (in Ukrainian).

Kakovkina, O.M., Prokopenko N.I., 2019. Radyans'ko-amerykans'ki ekonomichni vidnosyny periodu «vidlyhy» (na prykladi Dnipropetrovshchyny) [Soviet-American economic relations of the «Thaw» period (on the example of Dnipropetrovsk region)]. *Materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi «Sotsial'no-humanitarni doslidzhennya ta innovatsiyina osvityna diyal'nist'»* [*Proceedings of the International Scientific Conference «Social and Humanitarian Research and Innovative Educational Activities»*], Dnipro, 24–25 travnya 2019 r., Dnipro: SPD «Okhotnik», pp.113–116 (in Ukrainian).

Karikatura [Cartoon], 1966. *Sovetskiy metallurg* [*Soviet metallurgist*]. March 14, № 21 (1013), P. 2 (in Russian).

Korniyenko, O.S., Palkin M.A., 1971. *Nikopol' – Nikopol* [*Nikopol – Nikopol*]. Dnipropetrovsk: «Promin'» (in Ukrainian).

Kurochkin, A., 1968. Vpechatleniya ot poezdki po stranam Dunaya [Impressions from a trip to the Danube countries]. *Sovetskiy metallurg* [*Soviet metallurgist*]. June 13, № 46 (1242), P. 4 (in Russian).

Lakoshin, E., 1965. V fond festivalya [To the festival fund]. *Sovetskiy metallurg* [*Soviet metallurgist*]. 19 мая, № 40 (928), P. 2 (in Russian).

Lysty chekhoslovats'koho tovarysha [Letters from a Czechoslovak comrade], 1962. *Novomoskovs'ka pravda* [*Novomoskovs'ka truth*], August 22, № 98 (2657), P. 2 (in Ukrainian).

Marekin F., 1974. Sodeystvovat' kachestvu [To promote quality]. *Sovetskiy metallurg* [*Soviet metallurgist*]. March 18, № 21 (1833), P. 4 (in Russian).

Markov K.A., 1988. «Vostochnaya politika» FRG i revanshizm 1949–1982 gg. [*«Eastern policy» of the West Germany and revanchism 1949–1982*]. Dnepropetrovsk, 1988 (in Russian).

Materialy po obucheniyu spetsialistov iz Kitayskoy Narodnoy Respubliki (protokoly, smeta, perepiska) za 1956–1957 gody [Materials on the training of specialists from the People's Republic of China (protocols, estimates, correspondence) 1956–1957]. File 160. Inventory 2. Fund 4362. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [*State Archive of Dnipropetrovsk region*], 43 s. (in Russian).

Materialy po osushchestvleniyu nauchno-tehnicheskogo sotrudnichestva s NRB za 1959 god Republic of Bulgaria for 1959 [Materials on the implementation of scientific and technical cooperation with the NRB for 1959]. File 2198. Inventory 2. Fund 4362. Dnipro: *Derzhavnyi*

arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archive of Dnipropetrovsk region], 209 s. (in Russian).

Materialy po prokhozhdeniyu proizvodstvenno-tekhnicheskogo obucheniya i praktiki spetsialistov Bolgarskoy Narodnoy Respubliki za 1959 god [Materials on the passage of industrial and technical training and practice of specialists of the Bulgarian People's Republic for 1959]. File 312. Inventory 2. Fund 4362. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region], 101 s. (in Russian).

Meliksetov, A.V., 1958. Bol'shoy skachok v ekonomicheskoy i kul'turnoy razvitii Kitayskoy Narodnoy Respubliki [Great leap forward in the economic and cultural development of the People's Republic of China]. *Sovetskoe kitaevedenie* [Soviet sinology]. № 4, pp. 5–14 (in Russian).

Myrna produktsiya dlya ostrova Svobody [Peaceful products for the Island of Freedom], 1962. *Novomoskovs'ka pravda* [Novomoskovs'ka truth], October 31, № 128 (2786), P. 1 (in Ukrainian).

Mitrokhin, S., 1977. Teplo nezabyvaemykh vstrech [The warmth of unforgettable meetings]. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist], October 27, № 84 (2199), P. 2. (in Russian).

Myt'ko, A., 1962. Po kubyns'kiy zemli [On the Cuban land]. *Novomoskovs'ka pravda* [Novomoskovs'ka truth]. August 8, № 82 (2750), P. 2. (Continued in issues 10, 15, 17 August) (in Ukrainian).

Na mezhdunarodnoy vystavke [At an international exhibition], 1976. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist]. March 22, № 22 (2036), P. 2 (in Russian).

Nazarova, L., 1985. Venok druzhby [Wreath of friendship]. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist]. September 17, № 56, P. 2 (in Russian).

Nikitin, D.I., 2016. «Truba tebe, Adenauer!»: istoriya dosrochnogo puska truboprokatnogo stana «1020» v g. Chelyabinske [«Pipe to you, Adenauer!»: history of early start-up of the tube-rolling mill «1020» in Chelyabinsk]. *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Kostroma State University], № 1, pp. 46–48. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/truba-tebe-adenauer-istoriya-dosrochnogo-puska-truboprokatnogo-stana-1020-v-g-chelyabinske/viewer> (Accessed: 26.09.2021) (in Russian).

Nikulyak, O., 1966. Mova druzhby [The language of friendship]. *Novomoskovs'ka pravda* [Novomoskovs'ka truth], May 1, № 68 (3493), P. 2 (in Ukrainian).

Novakovskiy R.A., Chudnov I.A., 2009. Kto vygalad ot «velikoy druzhby»? Opyt sovetско-kitayskogo sotrudnichestva [Who benefited from the «great friendship»? Experience of Soviet-Sino cooperation]. *Vserossiyskiy ekonomicheskyy zhurnal EKO* [ECO. All-Russian Economics Journal], № 6 (420), pp. 165–185. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/kto-vygalad-ot-velikoy-druzhby-opyt-sovetско-kitayskogo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva/viewer> (Accessed: 19.09.2021) (in Ukrainian).

Novomoskovsk. Istoriya gorodov i sel Ukrainskoy SSR. Dnepropetrovskaya oblast', *Novomoskovsk* [Novomoskovsk. History of cities and villages of Ukrainian SSR. Dnepropetrovsk region], 1977, Kyiv, pp. 469–485 (in Russian).

Novomoskovs'k. Istoriya mist i sil Ukrayins'koyi RSR. Dnipropetrovsk'ka oblast', *Novomoskovsk* [Novomoskovs'k. History of cities and villages of Ukrainian SSR. Dnipropetrovsk region], 1969, Kyiv: Holovna redaktsiia URE AN URSR, pp. 480–500 (in Ukrainian).

History of cities and villages of Ukrainian SSR. Dnipropetrovsk region, 1969, Kyiv: Holovna redaktsiia URE AN URSR, pp. 480–500 (in Ukrainian).

Otchety, informatsii, perepiska i drugie dokumenty o rezul'tatakh zagrankomandirovok spetsialistov s tsel'yu izucheniya peredovogo opyta metallurgicheskogo proizvodstva za 1968 g. [Reports, information, correspondence and other documents on the results of specialists' trips abroad for the purpose of studying the advanced experience of metallurgical production in 1968]. File 1295. Inventory 4. Fund 4243. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Palka zustrich u Varni [Impetuous meeting in Varna], 1962. *Novomoskovs'ka pravda* [Novomoskovs'ka truth], May 19, № 59, (2717), P. 1 (in Ukrainian).

Perepiska v chasti nauchno-tekhnicheskogo sotrudnichestva, priema i otpravki spetsialistov v Kitay [Correspondence in terms of scientific and technical cooperation, receiving and sending specialists to China]. 1957–1958. File 2147. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Perepiska po voprosam nauchno-tekhnicheskogo sotrudnichestva v chasti priema i komandirovaniya spetsialistov v kapitalisticheskie strany [Correspondence on issues of scientific and technical cooperation in terms of the reception and dispatch of specialists to capitalist countries]. File 2264. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region], 200 s. (in Russian).

Perepiska po voprosam priyoma i komandirovaniya spetsialistov za granitsu [Correspondence on issues of reception and dispatch of specialists abroad]. File 2314. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region], 175 s. (in Russian).

Perepiska po voprosam priyoma spetsialistov iz kapitalisticheskikh stran [Correspondence on the reception of specialists from capitalist countries], 1966. File 595. Inventory 4. Fund 4243. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Perepiska po voprosam priema i komandirovaniya sovetских spetsialistov v Kubu [Correspondence on issues of reception and dispatch of Soviet specialists to Cuba], 1961. File 2337. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Perepiska po obschchim voprosam komandirovaniya i priema spetsialistov iz stran narodnoy demokratii i kapitalisticheskikh stran [Correspondence on general issues of dispatch and reception of specialists from People's Democracies and capitalist countries]. File 2200. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region], 56 s. (in Russian).

Perepiska po voprosam obucheniya i priema na predpriyatiyakh MChM Ukrainy inostrannykh spetsialistov [Correspondence on training and reception of foreign specialists at the enterprises of the Ministry of Ferrous Metallurgy of Ukraine], 1968. File 1177. Inventory 4. Fund 4243. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region], 255 s. (in Russian).

Perepiska po obshchim voprosam priema i komandirovaniya spetsialistov za granitsu [Correspondence on general issues of reception and dispatch of specialists abroad]. File 2159. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region], 102 s. (in Russian).

Perepiska s Goskomitetom SM SSSR po vneshneekonomicheskim svyaziam po osushchestvleniyu nauchno-tehnicheskogo sotrudnichestva s Kitayskoy Narodnoy Respublikoy [Correspondence with the State Committee of the USSR Council of Ministers on foreign economic relations regarding the implementation of scientific and technical cooperation with the People's Republic of China], 1959. File 2211. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region], 192 s. (in Russian).

Perepiska s Goskomitetom SM SSSR po koordinatsii nauchno-issledovatel'skikh rabot predpriyatiy Sovnarkhoza o prieme spetsialistov iz Bolgarii i komandirovanii sovet'skikh spetsialistov v NRB [Correspondence with the State Committee of the USSR Council of Ministers for the coordination of research work of enterprises of the Economic Council on the admission of specialists from Bulgaria and the sending of Soviet specialists to the PRB], 1963. File 2374. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region], 242 s. (in Russian).

Perepiska s Gosudarstvennymi nauchno-tehnicheskimi komitetami SM SSSR i SM USSR, promyshlennymi predpriyatiyami o nauchno-tehnicheskome sotrudnichestve s zarubezhnymi stranami, prieme i komandirovanii spetsialistov [Correspondence with the State Scientific and Technical Committees of the USSR Council of Ministers and the UkSSR Council of Ministers, industrial enterprises on scientific and technical cooperation with foreign countries, reception and dispatch of specialists], 1959. File 216. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Perepiska s Gosudarstvennymi nauchno-tehnicheskimi komitetami SM SSSR i SM USSR, obkomom KP Ukrainy o komandirovanii sovet'skikh spetsialistov za granitsu [Correspondence with the State Scientific and Technical Committees of the Council of Ministers of the UkSSR and the Council of Ministers of the Ukrainian SSR, the Regional Committee of the Communist Party of Ukraine on the assignment of Soviet specialists abroad], 1961. File 360. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Perepiska s Ministerstvom chernoy metallurgii SSSR, predpriyatiyami chernoy metallurgii Ukrainy o prieme spetsialistov iz Bolgarii s tsel'yu zaimstvovaniya peredovogo opyta proizvodstva [Correspondence with the Ministry of Ferrous Metallurgy of the USSR, enterprises of ferrous metallurgy of Ukraine on the reception of specialists from Bulgaria with the aim of borrowing advanced production experience]. File 4944. Inventory 4. Fund 4243. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Perepiska s Pridneprovskim sovnarkhozom i Dnepropetrovskim institutom tekhicheskogo obucheniya rabochikh, po podgotovke kadrov za 1965 god [Correspondence

with the Dnieper Board of the People's economy and the Dnepropetrovsk Institute of Technical Training of Workers, for personnel training for 1965]. File 737. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Perepiska s Pridneprovskim sovnarkhozom po voprosam podgotovki kadrov [Correspondence with the Dnieper Board of the People's economy on the issues of personnel training]. File 661. Inventory 2. Fund 4521. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Pobeditelyam sorevnovaniya – turisticheskie putevki [Tourist packages to the winners of the competition], 1977. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist], January 10, № 3 (2118), P. 2 (in Russian).

Poznakomilis' s trubnym proizvodstvom [Acquainted with pipe production], 1987. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist], June 25, № 48 (9165), P. 2 (in Russian).

Portnova, T., 2017. Tema «zakrytoho mista» v istorii radians'koho Dnipropetrovs'ka 1950-kh – 1980-kh rokov [The theme of the «closed city» in the history of Soviet Dnepropetrovsk in the 1950s-1980s], 2017. Available at: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2351-tetyana-portnova-tema-zakritogo-mista-v-istoriji-radyanskogo-dnipropetrovska-1950-80-kh-rokiv> (Accessed: 20.09.2021) (in Ukrainian).

Programmy teoreticheskogo i proizvodstvennogo obucheniya spetsialistov Bolgarskoy Narodnoy Respubliki za 1959 god [Theoretical and industrial training programs for specialist of the Bulgarian People's Republic for 1959]. File 310. Inventory 2. Fund 4362. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Rasporyazheniya po zavodu [Plant orders], 1962. File 492. Inventory 2. Fund 4362. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Rasporyazheniya po zavodu [Plant orders], 1966. File 778. Inventory 2. Fund 4362. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Smirnov, S.V., 2011. U istokov rossiysko-germanskogo energeticheskogo vzaimodeystviya (70-e gody KhKh veka) [At the origins of Russian-German energy cooperation (70s of the 20th century)]. *Vestnik MGIMO-Universiteta* [MGIMO University Bulletin], № 2 (17), p. 193–201. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/u-istokov-rossiyskogermanskogo-energeticheskogo-vzaimodeystviya-70-e-gody-hh-veka/viewer> (Accessed: 19.09.2021) (in Russian).

Sokhan', P. S., 1969. *Sotsialisticheskiy internatsionalizm v deystvii: Ukrainskaya SSR v sovet'sko-bolgarskom ekonomicheskom, nauchno-tehnicheskome i kul'turnom sotrudnichestve 1945–1965 gg.* [Socialist Internationalism in Action: Ukrainian SSR in Soviet-Bulgarian Economic, Scientific-Technical and Cultural Cooperation 1945–1965]. Kyiv: Nauk. dumka, 328 p. (in Russian).

Sokhan', P.S., 1988. Danilenko, V.M. *Ukrainskaya SSR v nauchno-tehnicheskome sotrudnichestve stran sotsializma, 1945–1970* [The Ukrainian SSR in scientific and technical

cooperation between the countries of socialism, 1945–1970. Kyiv: Nauk. dumka, 245 p. (in Russian).

Stepanenko, S., 1958. Braters'ka dopomoha [Fraternal assistance]. *Novomoskov'ska pravda* [Novomoskov'ska truth], June 18, № 72 (2107), P. 3 (in Ukrainian).

Urusov, V.B., 2005. *Ukrayins'ko-kytays'ki vidnosyny (1949–1959)* [Ukrainian-Chinese relations (1949–1959)]: avtoref. dys ... kand. ist. nauk. Kyiv: [s.l.], 18 p. (in Ukrainian).

Utverzhdenne programy po izucheniyu russkogo yazyka i prokhozhdeniyu proizvodstvenno-tekhnicheskogo obucheniya spetsialistami Kitayskoy Narodnoy Respubliki [Approved programs for the study of the Russian language and the passage of industrial and technical training by specialists from the People's Republic of China]. File 160. Inventory 2. Fund 4362. Dnipro: *Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti* [State Archive of Dnipropetrovsk region] (in Russian).

Khronika zavodskoy zhizni [Chronicle of the factory life], 1974. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist]. October 3, № 78 (1890), P. 1 (in Russian).

Chernenko, S.V. [sost.], 2004. *Deti «Chernogo Leb-edy»: Iz istorii gazety «Trubnik Prisamar'ya» OAO «Novomoskovskiy trubnyy zavod»* [Children of the «Black Swan»: From the history of the newspaper «Trubnik Prisamaryya» JSC «Novomoskovsk pipe plant»]. Dnepropetrovsk: Porohy, 295 p. (in Russian).

Chernenko, S. V. (avt. tvorch. proekta), 2012. *OAO Interpayp NMTZ: ocherki istorii* [JSC Interpipe NMPP: essays on history]. Dnepropetrovsk: IMA-press, 440 p. (in Russian).

Chernenko, S.V. [ruk. rab. grupy], 2013. *PAO Interpayp NMTZ: dinastii* [PJSC Interpipe NMPP: dynasties]. Dnepropetrovsk: IMA-press, 472 p. (in Russian).

Chernenko, S.V. [sost.], 2017. *PAO INTERPAYP NMTZ: trudom proslavlennyye* [PJSC INTERPIPE NMPP: glorified by labor]. Dnipro: IMA-press, 440 p. (in Russian).

Chumak, N., 1987. Po Indii [In India]. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist], April 6, № 27 (9144), p. 2 (in Russian).

Shcherbachenko, S., 1974. Mezhdunarodnyy seminar [International seminar]. *Sovetskiy metallurg* [Soviet metallurgist]. October 7, № 79 (1891), p. 2 (in Russian).